

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 119 1998

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-14-6

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1999

”elegier” används om några dikter p.g.a. deras struktur och därmed inriktning på sorg, behöver inte tolkas som att de skulle tillhöra en helt annan genre. Själva utgångspunkten för kritiken av tidigare forskning är att man velat betrakta de ”äldre” eddadikterna som mer inriktade på hämnd och ”elegierna” som mer inriktade på sorg (s. 305–6). Sävborg åberopar C.M. Bowras beskrivning: ”The first concern of heroic poetry is to tell of action” (s. 298n), och framhåller att detta stämmer på såväl ”elegier” som andra hjältedikter. Diskussionen leder fram till slutsatsen att ”sorg och hämnd i Eddan inte är motsatta fenomen utan tvärtom normalt hör samman” (s. 310). Ett starkt stöd här är Carol Clover, som påvisat att klagan och eggande till hämnd kan vara samma sak, t.ex. då Gudrun klagar i ”Hamðismál” och det tolkas av Hamde som att hon eggat sönerna. Med några andra belägg leder det till slutsatsen att klagan kan ha funktionen av eggande till hämnd.

Sävborg ställer upp ett schema över strukturen: ”ett dråp begås, vilken händelse leder till eller aktualiserar dels a) sorg, dels b) hämnd” (s. 313). Detta schema beskrivs som genrekonstitutivt i hjältediktningen. Och om man stannar där är det ingen påtaglig skillnad mellan ”elegier” och Eddans övriga hjältedikter. Om man däremot går vidare, kan schemat utvecklas på ett sätt som tydliggör just skillnaden. De ”gamla” hjältedikterna har alltså en struktur där sorgen fungerar som motor i en text som struktureras och domineras av hämnden. Men det som är särskilt för ”elegier” är att det är sorgen som strukturerar dikten. Dikten stannar i sorgen och drivs inte vidare till hämnd. Det innebär ju faktiskt att Bowras beskrivning av ”action” stämmer i betydligt lägre grad på ”elegierna” än på de andra hjältedikterna. Schematiskt sett stannar alltså ”elegierna” vid Sävborgs a), medan de ”äldre” dikterna går vidare till b).

Sävborgs avhandling är ett kraftprov; en orädd, självständig och energisk diskussion med internationell forskning. Överblicken över den omfattande forskningen förefaller god, även om jag långt ifrån alltid är enig med författaren i tolkningen och behandlingen av den, och han har inte tvekat att genomsöka varje hörn av medeltidslitteraturens vidsträckta områden. Det är mot denna bakgrund de invändningar jag rest skall ses.

I sista ändan tror jag att en stor del av det jag här diskuterat har att göra med Sävborgs textsyn. Texterna behandlas som befintliga enheter, och i kritiken av diverse emendationsförslag som gjorts instämmer jag gärna. Men undersökningarnas kriterier tycks ha sin utgångspunkt i en uppfattning om eddadikterna som oförändrade artefakter: inte ens i diskussionen av ordförrådet förefaller det viktigt huruvida dikter kan ha förändrats under sekellång muntlig fortlevnad innan de nedtecknades på 1200-talet. Det vore inte heller möjligt att re-

konstruera sådana förlopp, men jag tror att fokuseringen på eddadikterna som fastlagda texter hindrar förståelsen av texternas dynamik. Betraktade i en muntlig kontext och bruksituation måste dikterna i betydligt högre grad förstås ur mottagarens perspektiv, som processer. Diktens tilltal är beroende av dess struktur: tonläget och mottagandet är i hög grad avhängig av diktajet och dess förhållande till de händelser som återges. Denna dynamik är givetvis viktig i skriftlig litteratur, men ännu mycket mer i det muntliga framförandet.

Mats Malm

Ingrid Meijling Bäckman, *Den resfärdiga. Studier i Emilia Fogelklous självbiografi*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 1997.

Ingrid Meijling Bäckmans avhandling, *Den resfärdiga. Studier i Emilia Fogelklous självbiografi*, är det första större arbetet om Emilia Fogelklous verk. Det har länge funnits ett intresse för hennes gärning, men av olika anledningar har projekt inte fullföljts. Desto mer glädjande är att det nu föreligger en stor studie om Emilia Fogelklous självbiografi. Det var ju genom sina självbiografiska verk som Emilia Fogelklou nådde ut till en bredare publik. Den första volymen *Arnold* där den bortgångne maken, Arnold Norlind, stod i centrum publicerades 1944. I den andra delen *Barhuvad*, som utgavs 1950, skildrar Fogelklou sin barndom, uppväxt och åren före äktenskapet medan hon i den sista volymen, *Resfärdig*, publicerad 1954, skriver om sitt liv efter Arnold Norlinds död 1929. Hennes självbiografi är som Ingrid Meijling Bäckman visar en text som berör läsaren. Det finns också många vittnesbörd om hur personen Emilia Fogelklou påverkade de människor hon mötte på ett positivt sätt. Avhandlingen ger en bred belysning av det jag som framträder i självbiografien. Här diskuteras både förhållandet till det omgivande patriarkala samhället som satte uppenbara gränser för det kvinnliga jagets utvecklingsmöjligheter och den livssyn och jaguppfattning som framträder i självbiografien. Emilia Fogelklous självbiografi förtjänar att uppmärksammas och avhandlingen är ett pionjärbete.

I utgångspunkten var det Emilia Fogelklous engagemang i kvinnofrågor och hennes samarbete med Elin Wägner som fängade avhandlingsförfattaren men ganska snart övergick hennes intresse till de självbiografiska texterna och hur Emilia Fogelklou byggt upp dessa. Ingrid Meijling Bäckman pekar på s.11 på en spricka mellan ”dokumentens Fogelklou och självbiografins Mi”. Ytterligare en intressant fråga som avhandlingsförfattaren ville undersöka var varför Fogelklou skrivit sin självbiografi i tredje person. I arbetet med de självbiografiska texterna har avhandlingsförfattaren valt en komparativ me-

rod hon har, som hon skriver på s. 11, ”gjort en jämförelse mellan de källor Fogelklou utnyttjat – egna och andras – och självbiografins text.” I inledningen betonas också att avhandlingsförfattaren försökt undvika att tolka Emilia Fogelklou som biografisk person. Avhandlingens övergripande syfte anges vara ”att vidga förståelsen för Emilia Fogelklou.”

Avhandlingen inleds med två biografiska kapitel som redogör för Emilia Fogelklous livsbana och livssyn. Därefter följer en diskussion kring självbiografien som genre och självbiografiforskningen. Här berörs också hur Fogelklou förhåller sig till den självbiografiska formen. Varför hon valde att skriva i tredje person diskuteras. Endast *Arnold* föreligger i tidiga manuskript och i dessa växlar synvinkeln. Avhandlingsförfattaren menar att Fogelklou länge tycks ha tvekat om hon skulle skriva i första eller tredje person men när framställningen fick formen både av självbiografi och biografi valde hon att skriva i tredje person. Beträffande de två övriga volymerna finns inget material som visar hur Fogelklou arbetade. Ingrid Meijling Bäckman pekar på att i skildringen av barndomen, som tidsmässigt låg så långt från det skrivande nuet, kan det ha varit naturligt att använda tredje person. Hon hänvisar också till litterära förebilder, som Malla Silfverstolpes *Memoarer*. Andra inspirationskällor som nämns är Lagerlöf, Strindberg och den medeltida Margery Kempe. Ytterst menar dock avhandlingsförfattaren är valet av berättarposition ett utslag av Fogelklous syn på sitt privata öde. Samtidigt som hon ville bli sedd och förstådd som en unik individ såg hon sig också som en representant för en hel kvinnogeneration. Berättarpositionen kan därmed ses som ett sätt att transcendera det privata. I avsnittet om Fogelklou och den självbiografiska formen berörs även hennes montage teknik. Härvid avses den frihet Fogelklou tillämpade i behandlingen av dokument som dagböcker och brev. Hon redigerade sina källor i ganska stor utsträckning och fogade in dem i sammanhang där de kronologiskt inte hörde hemma. Montagetekniken försvarar enligt avhandlingsförfattaren läsningen av Fogelklous självbiografi; missförstånd kan uppstå beträffande tidssammanhangen. Samtidigt betonas dock att som läsare av Fogelklous självbiografi måste man hålla i minnet hennes övergripande syn på livet som ett organiskt helt och att den också bestämmer struktureringen av självbiografien.

Analyserna av självbiografien inleds med ett kapitel om *Arnold* som också innehåller en biografisk redogörelse för Arnold Norlinds liv. I diskussionen av självbiografien berörs förhållandet mellan verket och Arnold Norlinds dagböcker som var Fogelklous främsta källa. Ett resonemang kring dagboksgenren infogas i framställningen innan avhandlingsförfattaren kommer in på Fogelklous bild av *Arnold*. Här betonas Fogelklous sympatiska läsning av makens dagböcker som för till en

ljus bild av hans barndom. Ingrid Meijling Bäckman som läst dagböckerna med en mer kritisk blick finner här en diskrepans mellan dagböckerna och självbiografien. Vidare visar hon att Fogelklou tagit sig stora friheter i användningen av sitt material och att hennes framställning delvis idealiserar maken.

Tre större kapitel behandlar *Barhuvad*. Avhandlingsförfattaren har valt att tillämpa självbiografiforskaren Sidonie Smiths teori om två berättelser i den kvinnliga självbiografien. Den ena betecknar hon som ”the paternal story” – i Ingrid Meijling Bäckmans översättning blir detta fadersberättelsen. Denna har en rak, kronologisk linje och utspelas till största delen i den offentliga sfären. Detta är ett mönster som enligt Sidonie Smith länge präglat både mäns och kvinnors självbiografier. Men i en kvinnlig självbiografi finns också en annan linje som Smith benämner ”the maternal story”, modersberättelsen. Denna berättelse fokuseras på den privata sfären. Användningen av Smiths teori bidrar enligt avhandlingsförfattaren till att förklara den ambivalenta hållningen till det egna jaget som kännetecknar Fogelklous självbiografi. Diskussionen av faders- respektive modersberättelsen i *Barhuvad* föregås av avsnitt om den kvinnliga socialiseringsprocess som beskrivs i självbiografien och om Fogelklous kvinno syn. Avsnitten bör enligt avhandlingsförfattaren ses som en bakgrund till analysen av självbilden i *Barhuvad*. I kapitlet läggs också genusaspekter på skildringen av Mis, det kvinnliga jaget, kontakter med den teologiska fakulteten och ungyrkorörelsen. Det sista avsnittet ägnas åt *Ontaboken*, ett romanprojekt som Fogelklou aldrig fullföljde.

I ett kapitel diskuteras framställningen av Mi som religionspedagog i *Barhuvad* och den besvikelse som kan anas i självbiografien över uteblivna framgångar och bristande gensvar. Det sista kapitlet som behandlar *Barhuvad* tar upp bilden av sig själv som ”den allra vanligaste människan” som Fogelklou ville förmedla till sina läsare. Avhandlingsförfattaren visar hur detta leder till ett drag av förkunnelse i framställningen och lyfter fram de svårigheter Mi har att inta en ödmjuk roll. En konflikt mellan ett självhävde behov och en vilja att vara ringa och ödmjuk finns både i Fogelklous brev och i hennes självbiografi.

I avhandlingens sista kapitel återvänder Ingrid Meijling Bäckman till *Arnold*. Hon skriver i inledningen att hon velat att de två kapitel som behandlar *Arnold* skulle inrama de tre övriga. Till skillnad från de andra delarna i självbiografien är Emilia Fogelklou mer öppen i *Arnold*. Enligt avhandlingsförfattaren behövde hon i skildringen av mannen och äktenskapet inte försvara sig eller inta någon ödmjuk roll. På några få sidor i slutet av avhandlingen berörs *Resfärdig* som avhandlingsförfattaren främst beskriver som ett kulturdokument. Hon har också i inledningen konstaterat att den delen i självbio-

grafin inte kommer att tas upp närmare, framförallt p.g.a. utrymmesbrist.

I kapitel tre där självbiografen som genre diskuteras konstateras på sid. 64 att avhandlingsförfattarens inställning till frågor kring genredimensioner är pragmatisk. "Mitt syfte är, skriver hon, att vidga förståelsen för en enda självbiografiker, Emilia Fogelklou, och jag diskuterar fortsättningsvis endast sådana teorier som gett mig impulser i mitt arbete." Detta är i och för sig en möjlig hållning att inta men den skapar samtidigt problem för läsaren eftersom man inte riktigt får klart för sig hur avhandlingsförfattaren ser på självbiografen som genre. På s. 68 talas om Fogelklous självbiografi som en slags "fiktiv fiktion" och det tycks därmed som avhandlingsförfattaren prioriterar jaget och skrivandet framför livet. Men i avhandlingen görs en skillnad mellan liv och text och här finns en implicit högre värdering av livet. Varför annars inleda med två längre avsnitt om Emilia Fogelklous biografi och livssyn? I och för sig kan man säga att de tjänar som en bakgrund för analysen men jag anser att de också styr läsaren in på livet inte på texten. Genom att disponera avhandlingen på föreliggande sätt ges livet en tyngd som är olycklig. Detta stämmer inte med vad som sägs i teorikapitlet och de utsagor som görs om att studien egentligen är fokuserad på texten och den subjektiva sanningen. I avhandlingen tenderar livet att bli normen som självbiografen sedan sätts i relation till.

Även syftbeskrivningen i avhandlingen visar denna glidning mellan text och liv. På s. 11 står det: "Mitt övergripande syfte har varit att vidga förståelsen för Emilia Fogelklou, särskilt när det gäller den period i hennes liv som de två första delarna av hennes självbiografi omfattar, nämligen *Arnold* och *Barhuvad*." Tidigare har framhållits att avhandlingsförfattaren vill undvika att tolka Emilia Fogelklou som biografisk person men i redovisningen av avhandlingens övergripande syfte finns en oklarhet på den punkten. Vad innebär egentligen att "vidga förståelsen för Emilia Fogelklou"? Är det personen eller självbiografens jag som avses och vilken förståelse är det som avhandlingen syftar till?

I beskrivningen av metoden som används i de textanalytiska partierna av avhandlingen framkommer också den implicita värderingen av förhållandet mellan liv och text. Den komparativa metoden – studiet av självbiografens förhållande till Fogelklous källor – utreds inte närmare men det verkar som analyserna syftar till att få fram någon slags verklighetsbild; att tala om hur det verkligen var. På s. 16 konstateras att avhandlingsförfattaren vill ge "de precisa tidsangivelser som ofta lyser med sin frånvaro i självbiografen." Är detta egentligen intressant för en studie som sätter självbiografitexten i centrum?

Frågan om jämförelser med andra typer av texter

tangerar problemet med självbiografens avgränsning mot andra genrer. Även här kunde avhandlingsförfattaren tydligare markerat sin egen position. På s. 61 står det att "närmaste granne till självbiografen är memoaren" och vidare sägs att "i praktiken är det ofta svårt, och kanske också onödigt, att dra en rågång mellan de två genrererna." Åtminstone för självbiografier skrivna av kvinnor är genreavgränsningen ett problem. Som jag visat i *Det underordnade jaget* (1987) är det mycket få kvinnliga självbiografier som uppfyller traditionella kriterier på självbiografi och genrebegreppet måste därför vidgas. Delvis tycks avhandlingsförfattaren vara inne på samma linje men i analysen av *Arnold* finns en glidning som orsakas av att hon upprätthåller traditionella genreavgränsningar. På s.97 sägs att *Arnold* betraktats som en biografi men konstateras det "författarinnan själv spelar i vissa partier en så framträdande roll att den också kan anses vara en självbiografi, vilket jag valt att göra." Men på s. 129 konstateras "Att genreplicera *Arnold* misstänker jag är omöjligt." På s.96 sägs att "*Arnold* kan betraktas som en hybrid mellan självbiografi och biografi." Samtidigt konstateras på s. 129 "implicit handlar texten alltid om Emilia Fogelklou." Här kan jag inte riktigt se varför inte *Arnold* tveklöst kan kallas självbiografi om man betänker att kvinnors livsskildringar historiskt sett ofta inte fokuserat det egna jaget vilket medför att jaget måste lyftas fram i läsningen.

Diskrepansen i avhandlingen mellan teori och praktik visas också i en delvis normativ syn på självbiografen. Detta blir tydligt i värderingen av Emilia Fogelklous självbiografi. Det verkar ibland som krav ställs på henne som hon inte förmår uppfylla i självbiografen. I det första kapitlet om *Barhuvad* påtalas att Fogelklou undviker att göra en syntes av sin framställning och att självbiografen blir fragmentarisk (s. 158) Vidare påtalas på s. 168 att *Barhuvad* ofta saknar "ett övergripande perspektiv". Barndomsskildringen framhålls på s.145 som det "vackraste partiet" i *Barhuvad* och i kapitlet "Planetsystemens berättelse" framställs också vissa avsnitt som mer lyckade än andra. Denna värdering tycks grunda sig på att Fogelklous framställning i dessa partier är mer överblickande och sammanhängande. Jag skulle vilja säga tvärtom, att självbiografiska texter blir mer intressanta just på de punkter där det finns sådant som tystnader, upprepningar, ställen där meningen i självbiografen tycks bryta samman. I avhandlingen verkar det ibland som om det finns en bakomliggande bild av en ideal självbiografi där självbiografikern kontrollerar sitt material och överblickar sin framställning och att Emilia Fogelklou inte helt lever upp till denna.

I inledningen konstateras att genusynpunkter särskilt läggs på analysen av *Barhuvad*. Även om genusbegreppet är väl etablerat hade det varit av värde om avhandlingsförfattaren preciserat sin syn på begreppet i

texten vilket nu endast kortfattat görs i en not. Avhandlingsförfattaren markerar också att genusperspektivet framförallt har relevans för analysen av *Barhuvad*. Jag vill hävda att det är betydelsefullt för förståelsen av jaget i självbiografin överhuvudtaget, både ur ett psykologiskt och ett socialhistoriskt perspektiv.

Men även om genusaspekten inte görs till huvudsak finns reflektioner kring genusaspektens betydelse, inte bara i analysen av *Barhuvad*. Här görs t.ex. intressanta iakttagelser kring den annorlunda manstyp som framträder i *Arnold* som sätts i relation till förhållandet mellan könen kring sekelskiftet. Överhuvudtaget hade den del av avhandlingen som vetter åt det socialhistoriska kunna dra nytta av ett tänkande i genusystem för att förstå kvinnornas plats i ett bestämt historiskt skede. Ansatser till detta finns, som i diskussionen av Fogelklou och Weininger, men också här hade framställningen med hjälp av genusteori kunnat nå längre.

Kapitlet som behandlar *Arnold* inleds med en biografisk redogörelse för Arnold Norlinds liv som understryker den biografiska slagsidan i avhandlingen. Samtidigt finns mycket intressanta diskussioner i kapitlet. Det visas på ett övertygande sätt hur Fogelklou läst makens dagböcker på ett sympatiskt vis. Mycket spännande är avsnittet om hur Emilia Fogelklou vävde samman Arnold Norlinds dagböcker och sin egen text så gränserna mellan makarnas utsagor nästan suddades ut. Reflektionerna i slutet av kapitlet om att självbiografin kan ses som ett slags postumt samarbete mellan makarna är också en slående och intressant iakttagelse.

I kapitlet "Bästa kakan fäl" utgår avhandlingsförfattaren, som nämnts, från självbiografikern Sidonie Smiths studie. Ett problem med Smiths kategoriseringar är att självbiografin som genre är så föga utforskad, något som gör det svårt att generalisera i termer som manligt och kvinnligt. Min misstanke är nämligen att det bara är en liten bråkdel – och då de stora, även litterärt intressanta verken – som tagits upp av forskarna. Jag tror helt enkelt att vi idag inte vet hur mäns självbiografier ser ut på ett bredare plan och är därför skeptisk till kategoriseringar som bygger på motsättningen manligt-kvinnligt. Var det för visas också på s.76 där Sidonie Smiths slutsatser redovisas. Hon menar nämligen att för att tala om en kvinnlig självbiografi måste man helt bryta med manliga berättarmodeller eftersom när en kvinnlig självbiografiker följer det vanliga kronologiska mönstret så godkänner hon ett manligt, individualistiskt sätt att se på historien. Att säga att det är manligt att tänka kronologiskt och att det skulle finnas en annan språklig form som är kvinnlig för tankarna till de teorier om ett särskilt kvinnligt språk vilka bygger på ett essentialistiskt särartstänkande. Jag anser att det finns en olycklig tendens att läsa mönster könsmissigt genom att ge dem beteckningar som faders- resp. modersberättel-

ser och att en mer givande väg vore att diskutera berättelserna i termer av privat/offentligt; att det i självbiografierna kan finnas genusrelaterade sätt att förhålla sig till skildringen av det offentliga och det privata livet. Kvinnliga självbiografiker förtiger inte enbart det privata utan de är också marginaliserade i det offentliga livet. En infallsvinkel som visar att kvinnor intar en annan position både i det offentliga och i det privata hade varit fruktbar för analysen. Även om Emilia Fogelklou ytligt sett berättar en framgångshistoria med skola, studier etc visas det ju senare i analysen att den egentligen inte alls är någon "fadersberättelse"; att det finns en stark ambivalens i framställningen som är genusbetingad. En koncentration på genusbegreppet där den offentliga verksamheten satts in i ett genusystemtänkande hade ännu tydligare kunnat visa vad det är som betingar jagets ambivalenta position i texten. Genom att fokusera motsättningarna i texten och undersöka strategier, medvetna och omedvetna, hade kapitlet kunnat ge en än mer djuplodande bild av jaget.

Detta gäller exempelvis behandlingen av barndoms-skildringen. Den anser avhandlingsförfattaren höra till självbiografins vackraste partier till skillnad från den mer fragmentariska diskurs som präglar framställningen av vuxenlivet där avhandlingsförfattaren saknar ett mer uttalat nuperspektiv. Kanske kunde man här noterat att barndomen ofta skildras på ett öppnare sätt än andra delar av livet i självbiografier för att avståndet till det skrivande nuet är så stort så att den upplevs som en värld för sig. Det tycks mig emellertid som självbiografikern i barndomsavsnitten ger viktiga nycklar för att förstå den fortsatta framställningen just för att han/hon där skriver mera fritt. Till skillnad från avhandlingsförfattaren anser jag inte att Fogelklou överbetonat betydelsen av separationen från modern. Ser man på självbiografin i sin helhet är detta den psykologiska utgångspunkten för en strävan efter att återerövra den förlorade ursprungliga enheten. Därmed uppstår ett liv-död-liv mönster i självbiografin som är mycket tydligt och som också delvis uppmärksammas i avhandlingen. På s.80 konstateras att avhandlingsförfattaren valt att inte anlägga något psykoanalytiskt perspektiv på sin undersökning. Samtidigt talas i undersökningen om ambivalensen i texten och här finns öppningar just mot en psykoanalytisk läsning som ytterligare hade kunnat belysa jagproblematiken.

I avsnittet om "I kast med teologi" koncentrerar sig avhandlingsförfattaren på betydelsen av att Mi är kvinna för skildringen av hennes möte med den teologiska fakulteten och unglykorörelsen. Inte minst visas här att Mi som kvinna inte kunde påräkna någon bättre tjänst trots att hon gått vidare i sina studier. Vilka möjligheter som fanns att göra sin stämma hörd och att finna en plattform är ett intressant inslag i självbiografin

som också berörs både i kapitel 6 "Bondmålaren" och i kapitel 7 "Den allra vanligaste människan". Här talas om Fogelklous syn på kvinnor som tåliga offer vars plikt det är att uthärda och att detta är något som också präglar framställningen av det egna jaget.

Nära sammanbunden med offertanken är kravet att vara ödmjuk. Bägge dessa egenskaperna passar emellertid illa på en person med stark verksamhetslust och även vilja att göra sig gällande. För kvinnorna i Emilia Fogelklous samtid var detta ett påtagligt dilemma. På s. 195 pekas också på, och det är en mycket intressant iakttagelse, att leva som den "allra vanligaste människan", något som i självbiografen beskrivs som Mis mål, rymmer en motsägelse eftersom ordet "allra" tycks innefatta en önskan att vara något förmer än den vanligaste. Avhandlingsförfattaren belyser på ett mycket övertygande sätt textens avstånd mellan ideal och livsbetingelser i skildringen av åren som lektor i Kalmar då det inte fanns någon som det står på s. 214 "möjlighet att profilera sig och på allvar ägna sig åt författarskap. Hon krävde mer utrymme, hon ville lämna spår." I "Bondmålaren" diskuteras den besvikelse som kan anas i självbiografen över bristande framgångar som läroboksförfattare och talas även om en "övertro" på den egna förmågan som leder till känslor av oduglighet. Enligt min mening är detta inte ett specifikt problem för det kvinnliga jaget i självbiografen utan något man kan spåra i texter av andra samtida kvinnor. På s. 210 talas om andra kvinnor i Fogelklous samtid men de får egentligen ingen betydelse i sammanhanget. Särskilt saknas en kvinna, Emilia Fogelklous nära vän Jeanna Oterdahl. Den senare skrev ingen självbiografi men i hennes texter finns uppenbara paralleller till Fogelklou. Jag tror också att Högre Läroinneseminariet, som var den möjliga utbildningen för kvinnor som Fogelklou, Oterdahl och andra är viktig för att förstå dubbelheten av offertanke och ambition hos dem. De blev knutna till skolans värld men det pedagogiska arbetet upplevde de inte som helt tillfredsställande. På s. 181 refereras till en artikel om Fogelklou där det talas om hennes "allt uppslukande intresse" för skolan" och hennes storhet som pedagogisk tänkare. Här finns en tydlig parallell till Jeanna Oterdahl; bägge kom de att förkunna pedagogiska ideal men skolvärlden var dem uppenbarligen för trång. Offer- och kallstanken hör delvis samman med den kvinnliga lärarrollen som samtidigt motsägs av dessa kvinnors egna ambitioner. I avhandlingen talas om det kvinnliga jagets för stora ambitioner och misslyckanden. Ambitionerna var kanske egentligen inte för stora; det var hindren som var för många.

De motsättningar som kommer i dagen beträffande jaget i livsskildringen är typisk för välutbildade kvinnor i tiden. På s. 210 konstateras om kvinnor som Herta Svensson, Dagny Thorwall och Ingeborg Wikander att

de "valt bort familj och barn". Jag undrar hur reellt det valet egentligen var. Dessa kvinnor passade inte längre in i ett traditionellt könsrollsmönster och det krävdes ganska speciella män som skulle kunna se dem också som potentiella hustrur. Det är ingen slump att flera av kvinnorna kom att leva sina liv i stort sett bland kvinnor. De svårigheter som beskrivs i självbiografen är således inte unika utan snarare betingade av föreställningar om manligt och kvinnligt i Fogelklous samtid. Naturligtvis anammade kvinnorna dominerande föreställningar om kön där kvinnan antogs vara just offervillig och ödmjuk. Samtidigt är det ju tydligt i självbiografen att jaget har helt andra ambitioner. Men att kunna verka på samma premisser som männen var en omöjlighet, vilket, som även visas i avhandlingen, ledde till besvikelser och känslor av oduglighet. Det gällde att finna andra plattformar som också kunde ge ett visst erkännande och intellektuell tillfredsställelse. Men som för andra kvinnor i samtiden innebar det för Emilia Fogelklou att verka vid sidan av de centrala sammanhangen.

Ambitionerna som stäcks i självbiografen kan emellertid skrivas om i form av att Gud ger det kvinnliga jaget andra uppgifter. Man kan fråga sig om insikten om att Gud ger henne andra uppgifter än det stora uppdraget hänger samman med motgångar som gör det tydligt att det kanske är enbart kallet som den "allra vanligaste människan" som återstår? Jag menar således att det finns en stark vilja och ambition hos det jag som framträder i självbiografen och som står i motsättning till dåtida kvinnoideal och som därför skapar motsättningar i jaget. Det speciella i Fogelklous självbiografi är den ständiga strävan att finna uppgifter som tar henne helt och fullt i bruk och när så inte sker reagerar jaget med en känsla av både fysisk och andlig död.

I det sista kapitlet "Guds medbarn" tas *Arnold* upp igen och nu är det skildringen av äktenskapet som fokuseras. Också här inleds kapitlet med ett biografiskt avsnitt om makarna Norlinds äktenskap. I analysen av äktenskapsskildringen tar avhandlingsförfattaren upp temat människan som barn och symbolerna berget, stjärnan och huset. Hon påpekar att Emilia Fogelklou inte bara i självbiografen utan också i brev ofta omtalade sig själv som ett barn och att detta kan sägas ingå i en kristen människas självsyn. Men begreppet tycks särskilt laddat i Fogelklous framställning. Speciellt upplevelsen av att inte bli förstadd och en motvilja mot att bli fysiskt berörd tycks följa Mi genom livet.

De tre symbolerna huset, berget och stjärnan är välvalda utgångspunkter för att förstå äktenskapsskildringen. I beskrivningen av huset, Lill-stugan i Jakobsberg där paret bodde under merparten av äktenskapet, visar avhandlingsförfattaren framställningens tydliga drag av saga. Genom valet att belysa tre centrala symboler i äktenskapsskildringen lyckas avhandlingsförfattaren fånga

in mycket av det speciella i framställningen, inte minst sammanvävningen av den konkreta, vardagliga kampen mot sjukdom och fattigdom med ett djupt andligt perspektiv. Känslan av enhet är så stark att Mi efter Arnolds död snarast upplever hans närvaro än mer intensivt. Denna känsla ebbar dock ut i mötet med den omgivande verkligheten och det är i en känsla av andlig och fysisk död som tredje delen av självbiografen, *Resfärdig*, inleds. I avhandlingens slut motiveras att analysen av *Arnold* fått rama in de övriga kapitlen. *Resfärdig* mynnar ut i bilden av maken och Emilia Fogelklou spänner, menar avhandlingsförfattaren, i sin självbiografiska svit en båge från *Arnold* till *Arnold*. Tveklöst var det önskan om att få berätta om maken som drev Emilia Fogelklou att börja skriva sin självbiografi men frågan är om det är detta som driver den självbiografiska texten framåt. Jag anser att det är jagets sökande efter helhet och det livdöd-liv mönster som därmed utvecklas som främst utmärker självbiografen. Detta gäller både jaget på ett djuppsykologiskt plan och i de val och strategier som hon gör i sin offentliga verksamhet. Därför är det synd att dessa linjer inte sammanbinds än mer genom att *Resfärdig* i stort sett lämnas utanför analysen. Ibland framstår jaget i självbiografen som alltför speciell och det tror jag bottnar i en avsaknad av ett tydligare socialhistoriskt perspektiv kombinerat med ett genusperspektiv och en för stark inriktning på det biografiska. Här hade man kunnat anknyta mer till Emilia Fogelklous uppfattning att hon inte enbart ville skildra ett privat öde utan såg sig som representant för en kvinnogeneration. Jag hade således gärna sett att den självbiografiska texten stått ännu mer i centrum, både i närläsningar och i en socialhistorisk kontext.

Som framgått har Ingrid Meijling Bäckman skrivit en avhandling som spänner över många fält. Här lyfts intressanta tidsbilder fram i beskrivningar av de miljöer som självbiografens jag rörde sig och givande tolkningar görs av den självbiografiska texten, inte minst i kapitlet om äktenskapsskildringen, som ger en fin förståelse av makarnas speciella gemenskap. Ingrid Meijling Bäckmans avhandling är ett viktigt pionjärbete som kommer att få betydelse för framtida forskning.

Margaretha Fahlgren

Håkan Möller, *Den wallinska psalmen* (Bibliotheca Theologiae Practicae, Kyrkovetenskapliga studier 56). Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1997.

Wallinforskningen tycks ha befunnit sig mellan två discipliner under den period när den klassiska svenska litteraturen utforskades. Litteraturhistorikerna (med undantag för Olle Holmberg) undvek psalmanalyser, kanske av hänsyn till teologerna som ju bättre behärskade

bibel- och kyrkotradition. Teologerna tycks ha ansett psalmförfattarna alltför teologiskt eklektiska för att vara av primärt intresse. Emil Liedgrens verk från 1910 och framåt (diss. *Wallins läroår som psalmdiktare 1806–1812*, 1916), som tyvärr aldrig samlades till en monografi, stod liksom Allan Arvastsons (diss. *Den Thomander-Wieselgrenska psalmboken*, 1949) ganska isolerat. Dock har 1819 års psalmbok självfallet behandlats i de litteraturhistoriska översiktsverken; ett viktigt bidrag är Elsa Norbergs kapitel i *Ny Illustrerad Svensk Litteraturhistoria*.

På senare år har situationen förändrats och bland dem som bidragit till en ny tvärvetenskaplig psalmforskning är Håkan Möller som nu lagt fram sin doktorsavhandling *Den Wallinska Psalmen* inom ämnet kyrkovetenskap. Hans undersökning behandlar ”den wallinska psalmen i 1819 års officiellt gillade och stadfästa svenska psalmbok” (s. 9).

Möller inleder med en användbar forskningsöversikt, där han i huvudsak ansluter sig till den idé- och textgenetiska tradition som har sitt ursprung i Johan Wilhelm Beckmans forskningar under decennierna efter 1800-talets mitt och fullföljes av Liedgren och Arvastson. Vad gäller Wallinstudiet är i synnerhet Liedgrens arbeten viktiga. Dessutom diskuterar Möller ett antal specialstudier. På senare år har teologerna Jan Arvid Hellström och Sven-Åke Selander vidgat perspektivet mot ett mer samhällsorienterat psalmstudium.

Ett problem som först nu verksamma forskare kommit till rätta med är att den slutgiltiga psalmtexten ofta är resultatet av kommittéarbete o.d. Ett därmed besläktat fenomen är att psalmen inte är ett individuellt subjektivt uttryck, utan en brukstext, och att psalmister gärna arbetar eklektiskt. Psalmer skapas ”i en textkultur karakteriserad av tematisk och verbal återanvändning” (s. 29), vilket gör den traditionella litteraturforskningens enskilda komparationer vanskliga. Wallin tillbakavisar dessutom utstuderad konstfullhet och betonar att psalmen är till för uppbyggelse och vägledning (likheten med 1600- och 1700-talsdebatten är f.ö. påfallande). Intertextualitetsbegreppet som lanserades på 1970-talet har dock förvandlat flera problem för den äldre forskningen till resurser: det överindividuella och eklektiska i psalmen gör den till ett särskilt tacksamt studieobjekt för textforskaren.

Möller studerar följaktligen Wallins psalmer mera som kyrkans estetiska, teologiska och ideologiska uttrycksformer än som uttryck för Wallins personlighet och biografi. Psalmen studeras som ”teologisk och andlig ordkonst” – koralmelodierna diskuteras inte. I fem kapitel undersöker Möller ”det varierande samspelet mellan teologisk tematik och psalmpoetisk teknik” (s. 16).

I kapitel I, ”Psalmbokens portaler”, diskuteras psalmen nr. 1, ingångspsalmen ”Upp, psaltare och harpa”,